

УДК УДК 130.2: 94(477)
DOI 10.35423/2078-8142.2020.2.1.08

О. Б. Киричок,
доктор філософських наук,
старший науковий співробітник
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України,
м. Київ, Україна
e-mail: kyrychok73@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5582-8660>

ЩО НАЗВАНО ФІЛОСОФІЄЮ У «ПОСЛАННІ» КЛИМЕНТА СМОЛЯТИЧА. НАРИС 1: ТЕКСТОЛОГІЯ І НАУКОВІ ПІДХОДИ

У статті автор звертається до дослідження «Послання» Климента Смолятича. Мета публікації – з'ясувати що саме названо «філософією» у творі на основі узагальнення традиції досліджень цього питання. Результатом роботи стало виявлення, що провідними інтерпретаціями уявлень про філософію, нібито вміщених у «Послання» є версії про те, що філософія тут розумілась як: (1) «освіта» й «освіченість», (2) язичницька мудрість, (3) християнська мудрість, (4) алегоричний метод тлумачення Біблії, або (5) було представлено плюралістичне розуміння. Автор висловлює думку, що найімовірніше у «Посланні» не висловлено якихось чітких уявлень про те, що є філософією, а її образ є швидше аморфним, ніж плюралістичним, таким, що не чітко диференціює філософське і нефілософське знання. Такий образ філософії є досить типовим для тодішньої культури Візантії, під впливом якої однозначно перебували як Климент, так і його опонент – пресвітер Фома.

Ключові слова: «Послання» Климента Смолятича, філософія в Київській Русі, філософія Візантії, розуміння філософії, антична філософія, християнська філософія, освіта, освіченість, мудрість, алегоричний метод.

Фігура Климента Смолятича, книжника XII ст. та «філософа, якого в Руській Землі більше не буде», як про нього пише літопис [13, стб. 340], уже понад сторіччя приваблює дослідників і викликає палкі дискусії. Майже всі вони безпосередньо чи опосередковано пов'язані з питаннями: «Що у той час розуміли під словом “філософія”?» і «Кого тоді називали “філософом”?», які майже завжди у працях учених ставали ключовими для оцінок міри знайомства наших пращурів з філософією в киеворуський період.

Такої значущості постаті Климента надала відома «суперечка про філософію» між ним та смоленським пресвітером Фомою, що відбилась у тексті одного-єдиного збереженого листа Климента до Фоми, названого вченими «Посланням». Її суть полягала у намаганні Климента виправдатись перед Фомою, який висунув звинувачення, що той, нібито, «вважав себе філософом», марнославно цим пишавчись, а також «писав філософією», та ще й «від Гомера, Платона й Арістотеля», а не від Святого Письма [16, с. 124]. Текст «Послання» являє собою низку прикладів тлумачення Климентом образів античних міфів, біблійних сюжетів та явищ навколишньої дійсності, чи то з метою обґрунтувати необхідність філософії для розуміння християнського вчення, чи то навпаки – переконати, що все це не є філософією.

На жаль, нам невідомо, що саме за «філософію» писав Климент, адже його «численні писання», про які згадує не лише Фома, а й Никонівський літопис [12, стб. 172], не збереглися, прирікши тим самим усіх дослідників давньоруської культури залишатися у околі більш чи менш ймовірних припущень щодо його фігури і творчості. Такий гіпотетичний характер має, звісно, і ця серія заміток. Тут увазі читачів буде представлена спроба з'ясувати, що саме вважали філософією Климент Смолятич та пресвітер Фома. У першому нарисі презентовано критичний розбір наявних на сьогодні студій цього питання та позицій авторів, з врахуванням деяких порівняно нових текстологічних знахідок, наразі ще не використаних в історико-філософських дослідженнях. В інших публікаціях буде реалізовано завдання розкреслити контури і смисли розуміння філософії у тексті «Послання». Зазначимо, що огляд буде обмежено саме розумінням філософії, адже насправді окіл дискусій довкола

Клименту і його твору значно ширший. Але, спочатку, коротко про текстологію пам'ятки.

«Послання» Клименту Смолятича пресвітеру Фомі певно було лише частиною значно ширшого листування між цими церковними діячами XII ст. Воно зберіглося у двох досить повних списках XVI ст., які зараз знаходяться у рукописних фондах Російської національної бібліотеки (Кирило-Белозерський список [17] та список Товариства любителів давньої писемності [15]). Обидва вони були оприлюднені й введені у науковий обіг у 1892 р. одночасно Миколою Нікольским (за списком РНБ, ф. 351 (Кир.-Бел.), № 134/1211) [11] та Хрисанфом Лопаревим (за списком ф. 536 (ОЛДП), № F.91) [10]. Відтоді повних списків знайдено не було, а текстологія пам'ятки зосередилась на пошуку та ідентифікації фрагментів і рецепцій «Послання» в інших текстах, яких виявилось чимало. Цей пошук, власне, триває й дотепер. Розбіжність між списками та фрагментами також поставила питання про протограф «Послання» і навіть спробу його гіпотетичної реконструкції Наталією Понирко [14]. Крім того, у назві Кирило-Білозерського списку згадується ім'я якогось Афанасія, який це послання нібито «витлумачив» (у списку ОЛПД він фігурує під іменем Адамай) і це ускладнює завдання відокремлення, власне, Климентового тексту від коментаря Афанасія чи Адамія. Однак, з текстологічних позицій у наш час найцікавішими є розсіяні по різних рукописах і книгозбірнях фрагменти «Послання» [Див.: 19; 1; 24]. Деякі з них дублюють фрагменти повних списків [Див.: 25], а деякі містять інформацію, котрої немає у них. Наприклад, віднайдений литовським дослідником Сергієм Темчиним список «Послання» Клименту у «Торжественнику» кінця XV – середини XVII ст. (л. 178 об. – 183), що зберігається без інвентарного номера в Інституті литовської мови (Вільнюс), містить величезний фрагмент, який відсутній у двох повних списках, але, на думку Темчина, безперечно належав протографу [19, с. 101–103] і, навіть, дає змогу більш чітко виокремити авторський текст Клименту від тлумачень Афанасія (Адамія). Історико-філософські дослідження, на жаль, поки-що не враховують ці суттєві доповнення і уточнення до тексту Климентового «Послання», та й загалом представники цієї галузі не часто задаються пи-

таннями: з яким саме текстом Климентового «Послання» треба працювати? За яким списком? Чи маємо ми використовувати фрагменти, які найімовірніше належать до Афанасієвих вставок, а не до оригінального Климентового тексту? Що саме з фрагментів і реценсій «Послання» ми маємо врахувати в історико-філософському дослідженні? тощо.

Що ж до історіографії пам'ятки, дотичної до питання реконструкції уявлень про філософію, то одразу зазначимо, що єдиної думки серед учених про це у наш час немає. У літературі можна вирізнити такі позиції:

1. Слово «філософія» у «Посланні» означає «освіту» й «освіченість», а «філософ» – *освічену людину*. По суті, цей погляд започаткували першовідкривачі обох списків тексту – Лопарєв і Нікольський. Вони сходяться на думці, що термін «філософ» тут стосувався окремих осіб чи їх груп, рівень знань яких виходив за межі простої церковно-слов'янської грамотності і передбачав обов'язкове засвоєння грецької мови, класичної літератури й інших наук [Див.: 10; 11, с. I]. Климент, як вважав Нікольський, заслужив звання «філософа», тому що він є насамперед «книжником, знайомим із думками класичних творів Гомера і філософських праць Платона й Арістотеля, начитаним в святоотцівській і слов'янській писемності...» [11, с. 224]. На його думку, з тексту «Послання» можна навіть зробити висновок про існування гуртка книжників при дворі князя Ізяслава Мстиславича, учасники якого були обізнані на філософській літературі [Див.: 16, с. 133]. Ці міркування поділяла й радянська дослідниця Євгенія Гранстрем, яка навіть висловила припущення, що Климент був одним з випускників відомого Константинопольського університету (Магнавської вищої школи), які, залежно від того, що саме вивчали і якій сфері діяльності збирались присвятити життя, отримували звання або «ритора», або «філософа», чим дуже пишалися [4, с. 25–26]. Із цим припущенням, що свого часу стало досить популярним, можна погодитися лише частково. Звичайно, практика ототожнення філософії з освіченістю траплялася в різних культурах, зокрема й у візантійській, яка, як відомо, мала значний вплив на киеворуських інтелектуалів. Але, із самого тексту «Послання» випливає, що таким розумінням філософії обидва диспутанти (і Климент, і Фома) не об-

межуються. Певна річ, достатній рівень освіти обох учасників дискусії є беззаперечним, що, як зазначалось ще з перших студій, засвідчує згадка про складну техніку схедеографії грецької мови, якою, як йдеться у «Посланні», володіли і Климент і Фома та інші «мужі» при київській митрополії [16, с. 133]. Однак негативне ставлення до філософії достатньо освіченого Фоми [16, с. 124], твердження Климента, що він пише власне не філософією [16, с. 132], а також великий ілюстративний шерех необхідності цієї філософії/нефілософії для розуміння сенсу Святого Писання, прихованої природи речей, прообразів за образами Біблії та античних міфів, з одного боку, розширює смисли слова «філософія», а з іншого – ставить під сумнів зв'язок учасників дискусії з Магнаврським університетом. Адже Климент жодним словом про це у Посланні не згадує, а у Фоми, якби він сам там навчався «величання філософом» [16, с. 124] з боку Климента не викликало б ніяких підозр у марносластві.

2. У «Посланні» філософія розуміється як «мудрість» у «традиційному», «класичному» сенсі, або, іншими словами, мудрість і філософія певною мірою протиставляються багатознавству, забезпечуваному освіченістю. Саме таким уявленням, на думку Є. Гранстрем, користувався пресвітер Фома, що і спричинило його непорозуміння з Климентом, який, навпаки, спирався на візантійське «освітнє» тлумачення філософії [4, с. 24–27]. Отже, учасники полеміки під «філософією» розуміли різні речі. Думка Фоми про філософа як мудреця, як вважає Гранстрем, було відома в Русі з текстів, присвячених Константину-Кирилу Філософу [4, с. 27], котрий виступав кимось на зразок універсального взірця філософа-любомудра, а не лише носія знань. Візантійське ж «освітнє» розуміння нікому, крім Климента, не було відоме в Русі [4, с. 27]. «Традиційне» розуміння філософії тут, звичайно, означає не лише її античну інтерпретацію як «любові до мудрості», а її тлумачення як прагнення до Божественної премудрості, відоме у Візантії під назвами «християнська філософія» («Христιανῶν φιλοσοφία»), «наша філософія» («ἡ ἡμέτερα φιλοσοφία»), або «внутрішня філософія», концепт якої сформулювали ще кападокійці. «Християнська» або «внутрішня» філософія, визнаючи недосяжність Божественної

Премудрості, яка може надаватися людині тільки в одкровенні або містичному досвіді, допускали можливість відшукання її «слідів» у природі та Священному Писанні. Близьке до такого («софійного», як дозволимо собі його назвати) розуміння філософії побачив у «Посланні» і Євген Голубинський, коли стверджував, що ніякої особливої філософської освіченості учасники полеміки не демонструють, а за філософію Фома приймає, поряд із тлумаченням Біблії, «бачення духовного смислу в природі речовій» [2, с. 847], що, власне, є радше недоліком освіченості, ніж її здобутком. Урешті, варто було б згадати й цікаву позицію радянських вчених (Тихомирова та Соколова), викладених у замітці «Русь XI–XIII ст.», п'ятитомника «История философии в СССР» [18] та у окремій праці на цю тему Михайла Тихомирова [20]. Тут уявлення про «християнську філософію» приписується не Фомі, а Клименту, пошук у Русі «філософами» називали не лише античних (язичницьких) мудреців, а й християнських «богословів» [20, с. 105]. Це спричинило плутанину, котра і стала основою полеміки між Климентом Смолятичем і Фомою. Климент, нібито, вживав термін «філософія» в широкому значенні, як «християнська філософія», а Фома навпаки – у вузькому, розуміючи під цим словом тільки античну, язичницьку філософію, яка, природньо, вважалась джерелом небезпеки [20, с. 106]. Філософією, як стверджують автори, у «Посланні» названо богослов'я [18, с. 85]. Таке тлумачення не заперечує визначеного вище «освітнього» розуміння, але не зводиться до нього, надаючи киеворуському розумінню філософії інтенції на мудрість, а не просто освіченість. Якщо спробувати критично розібрати ці погляди, то, як і у попередньому випадку, тут слід відрізнити малоімовірні припущення від частково достовірних фактів. Чи не найпереконливішим у тексті, справді, видається занепокоєне ставлення Фоми до античної філософії та понадмірної обізнаності Климента в «еллінських нетрях» [16, с. 124]. Але переконання Є. Гранстрем щодо наявності у нього софійного уявлення про філософію здається аж занадто гіпотетичним. Значно ймовірнішим є обізнаність з цим тлумаченням не Фоми, а Климента, що підтверджує його натяк на необхідність філософії для пізнання Божественної Премудрості, вміщений на сторінках «Послання» [16, с. 125]. Що ж до Константина-Кирила Філософа, то насправді

він радше був синтетичним образом одночасно й філософа як людомудра, й філософа як освіченої людини. Принаймні таким він постає у давньоболгарському «Просторому життї», приписуваному Клименту Охридському, де, між іншим, містяться й свідчення про навчання Кирила у Магнавському університеті та отримання ним звання філософа саме там [8]. Утім, з іншого боку, ми не маємо прямих доказів знайомства Русі з «Просторим життєм» Кирила аж до XV ст., коли з'являються перші списки з неточно датованого протографа.

3. Філософією у «Посланні» названо *алегоричний метод тлумачення Біблії*. Цей погляд також запропонував вже згаданий Голубинський, який розкритикував Лопарева й Нікольського за перебільшення оцінок рівня освіченості в Русі XII ст. На його переконання, Фома, внаслідок саме своєї необізнаності, прийняв за філософію Гомера, Платона й Арістотеля, крім «пізнання духовного смислу в природі речей», ще й «алегоричний метод тлумачення Священного Писання» [2, с. 848]. Але, як вважав дослідник, це швидше недолік, ніж чеснота. Це, радше, не розуміння суті філософії, ніж доказ обізнаності в ній. Вважати, що Климент чи Фома були знайомі з грецькою мовою та класичною філософською літературою, та й взагалі говорити про якусь освіченість у Русі XII ст. є, на його думку, безпідставним. «Гурток книжників» при дворі князя Ізяслава, за висловом Голубинського, походить тільки «із голови пана Нікольського» [2, с. 848], а Климент, на сторінках «Послання» («своєї «нехитрої компіляції» [2, с. 852]) «і не думає признаватися, що він читав Гомера, Арістотеля й Платона, а навпаки найрішучіше це заперечує» [2, с. 848]. Про те, що у творі філософом поміж-іншого названо «майстра біблійної екзегези», пишуть також і сучасні вчені Саймон Фраклін та Михайло Громов [Див.: 21, с. 83; 5, с. 49]. Не коментуючи оцінок Голубинського, лише зазначимо, що виокремлені ним два аспекти розуміння філософії: (1) «пізнання духовного смислу в природі речей» [2, с. 848] та (2) «алегоричний метод тлумачення Священного Писання» [2, с. 848], які, беззаперечно, присутні у «Посланні», є як раз двома головними аспектами «софійного» розуміння філософії у тому вигляді, в якому воно мало місце у Візантії. Філософія, згідно

з цим тлумаченням, з одного боку, має завдання раціонально й дискурсивно осмислити ті речі, які містять відображення Божественної Премудрості не у вічному і трансцендентному, а у сушому, зануреному в матерію, простір і час, а з іншого – спробувати осягнути артикульований божественний досвід, висловлений у Біблії.

4. Філософією у «Посланні» названо *язичницьку (еллінську) мудрість*. Саме так її сприймав, як вважав Тихомиров, пресвітер Фома. Саме така плутанина, на думку ученого, й стала основою його полеміки з Климентом Смолятичем, який нібито вважав філософією богослов'я, або принаймні «християнську філософію», про що йшлося вище. Язичницька філософія, звісно, була джерелом небезпеки для християнського вчення [20, с. 106]. Як стверджував Вілен Горський, у суперечці між Климентом і Фомою зіткнулись не візантійське розуміння філософії (як освіченості) та класичне розуміння філософії (як любові до мудрості, за Гранстрем), а саме різне ставлення до античної філософії Климента й Фоми: лояльне – з боку Климента, і різко негативне – з боку Фоми [3, с. 78]. Безперечно, цей момент присутній у «Посланні», бо там допевне йдеться саме про античну філософію, філософію «Гомера, Платона і Арістотеля» [3, с. 78], відверто артикулюється занепокоєння активним зануренням у Климента в «еллінські хащі» [16, с. 124] тощо, однак це, як здається, не вичерпує ні всіх версій розумінь філософії, представлених у тексті, ні всіх аспектів і відтінків полеміки між Климентом і Фомою.

5. Зрештою, варто згадати й позицію, яка, одразу зазначу, видається найбільш достовірною серед інших. Навіть загальний огляд тексту засвідчує, що ми не можемо брати за основу якесь одне розуміння філософії. Її образ, виходячи з усього, є плюралістичним і навіть дещо аморфним, без чітких меж між філософським і нефілософським знанням. Досить точно саме цю позицію озвучила українська дослідниця Тетяна Лозова: «... свої заняття він (Климент) аж ніяк не розглядає як чисте філософствування. Мислитель, відводячи від себе нападки, стверджував, що не мав на меті викладати тільки філософію. Насправді він не відрікався античних авторитетів, а лише використовував багатозначність середньовічного поняття філософії» [9, с. 49–50]. У такій неоднозначності уявлень про філософію немає нічого дивного. Аналіз розуміння філософії у Ві-

зантії, яке активно почало досліджуватися у другій половині ХХ ст., також виявив таку неоднозначність і полісемантичність. У наш час ми маємо майже однакову згоду дослідників щодо неоднорідного розуміння предметного поля і функцій філософії у Візантії, а розбіжності між ученими пролягають, по суті, у діапазоні між визнанням радикальної багатоманітності уявлень про філософію [Див.: 23, с. 288–294] до обережного визнання окремих тенденцій, констант, наявності чи відсутності взаєморецепцій чи впливів різних дефініцій та інтерпретацій філософії [Див.: 22; 6, с. 162–163; 7]. Климент мабуть уникав якихось конкретних визначень філософії, а лише відобразив, як ми вже відзначали, з одного боку, головні контури, а з іншого – функції того, що він розуміє під філософією. Однак про це – у наступних публікаціях.

Отже, проведений аналіз дає змогу зробити наступні висновки:

1. У дослідженнях «Послання» Климента Смолятича, які розпочалися ще наприкінці ХІХ ст., серед учених, котрі шукали відповідь на питання, що у цьому тексті названо філософією, немає єдності. Провідними інтерпретаціями з їх боку були нібито висловлені у тексті розуміння філософії як освіти й освіченості, язичницької мудрості, християнської мудрості, богослов'я, алегоричного методу тлумачення Біблії, вміння бачити смисл речей.

2. Найімовірніше, Климент Смолятич, так само, як і його опонент пресвітер Фома, не мали якихось чітких уявлень про те, що є філософією, а їх образ філософії, представлений у «Посланні», можна назвати плюралістичним, або, точніше, аморфним, таким, що не дотримується якихось чітких дефініцій філософії й не диференціює суто філософське та нефілософське знання. Такі переконання не були чимось новим для тодішньої Візантії, під культурним впливом якої однозначно перебували обидва церковні інтелектуали ХІІ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вершинин К. Послание Климента Смолятича и толковые сборники. *Текстология и историко-литературный процесс*. Сборник статей. Москва : Лидер, 2017. С. 16–27.

2. Голубинский Е. Е. История Русской Церкви. Т. 1. Период первый, Киевский или домонгольский. 1-я половина тома / [Соч.] Е. Голубинского. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Имп. о-во ист. и древн. рос. при Моск. ун-те, 1901. XXIV, 968 с.

3. Горський В. С. Біля джерел: нариси з історії філософської культури України. Київ : Видавничий дім «Кієво-Могилянська академія», 2006. 262 с.

4. Гранстрем Є. Е. Почему митрополита Климента Смолитича называли «философом». *Труды отдела древнерусской литературы*. 1970. Т. 25. С. 20–28.

5. Громов М. Н. Структура и типология русской средневековой философии. Москва : Институт философии РАН, 1997. 289 с.

6. Каприев Г. Философия в Византии и византийская философия / пер. болг. И. Бея. *Труды Київської духовної академії*. 2016. № 24. С. 161–169.

7. Каприев Г. Византийската философия: понятие, аксиоматика, рецепция. *Архив за средновековна философия и култура*. 2011. № XVII. С. 7–31.

8. Климент Охридски. Събрани съчинения: В 3-х тт. София : Издателство на Българската академия на науките : 1973. Т. 3 С. 60–88.

9. Лозова Т. Творчість Климента Смолятича як парадигма філософування в духовній культурі Давньої Русі. *Філософські обрії*. 2010. № 23. С. 46–58.

10. Лопарев Х. Послание митрополита Климента къ смоленскому пресвитеру Фомѣ: Неизданный памятник литературы XII века. *Памятники древней письменности*. 1892. № 90 С. 13–31.

11. Никольский Н. О литературных трудах митрополита Климента Смолятича, писателя XII вѣка. С.-Петербург : Тип. Имп. АН, 1892. 244 с.

12. Полное Собрание русских летописей. Москва : Языки русской культуры, 2000. Т. 9 : Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. 288 с.

13. Полное собрание русских летописей. Москва : Языки русской культуры, 1998. Т. 2 : Ипатьевская летопись. 648 с.

14. Поньрко Н. В. Эпистолярное наследие Древней Руси, XI–XIII вв. : Исслед., тексты, пер. / отв. ред. Д. С. Лихачев; Рос. АН. Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом). Санкт-Петербург : Наука. Санкт-Петербург. отделение, 1992. 215 с.

15. Послание исписан[о] Климом митрополитом рускимъ к Фомѣ прозвутеру смоленскому истолковано Адамаемъ мнихомъ. *Российская*

национальная библиотека (РНБ), ф. 536 (Общество любителей древней письменности), № F.91, л. 186 об. – 194.

16. Послание, написано Климентом, митрополитом руским, Фомѣ прозвитуру истолковано Афонасием мнихомъ. Господи, благослови, Отче. *Поньрко Н. В. Эпистолярное наследие Древней Руси, XI–XIII вв.* : Исслед., тексты, пер. / отв. ред. Д. С. Лихачев; Рос. АН. Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом). Санкт-Петербург : Наука. Санкт-Петербург. отд-ние, 1992. С. 124–137.

17. Послание написано Климентом митрополитом руским Фомѣ прозвитуру истолковано Афонасием мнихомъ. *РНБ, ф. 351 (Кур.-Бел.)*, № 134/1211, л. 214 об. – 231.

18. Русь XI–XIII вв. *История философии в СССР: В 5 т.* Т. 1. Москва : Наука, 1968. С. 81–106.

19. Темчин С. Ю. Вильнюсский список Послания киевского митрополита Климента Смолятича смоленскому пресвитеру Фоме с толкованиями мниха Афанасия. *Rocznik Teologiczny*. Warszawa, 2015. Т. 57. № 1. S. 93–115.

20. Тихомиров М. Н. Философия в Древней Руси. *Русская культура (XI–XVII век.)*. Москва : Наука, 1968. С. 90–172.

21. Франклин С. О «философах» и «философии» в Киевской Руси. *Byzantinoslavica*. 1992. № 53. С. 74–86.

22. Ierodiakonou K. Byzantine Philosophy Revisited (a decade after). *B. Byden and K. Ierodiakonou (eds.). The Many Faces of Byzantine Philosophy*. Athens, 2012. P. 1–21.

23. Trizio M. Byzantine Philosophy as a Contemporary Historiographical Project. *Recherches de Théologie et Philosophie médiévales*. 2007. № 1. P. 247–294.

24. Uspenski B. Metropolitan Kliment Smoliatich and His Epistles. *Slověne*. 2017. № 1. P. 171–218.

25. Wałróbska H. The Izbornik of the XIIIth Century (Cod. Leningrad, GPB, Q. p.1.18). Text in Transcription. *Полата књигописьна*. 1987. № 19–20. P. 1–197.

REFERENCES

Clement Ohridski. (1973). *Collected Works*: In 3 vols. Sofia: Publishing House on Bulgarian Academy on Science: Sofia. Vol. 3, 60–88. [In Bulgarian].

Complete collection of Russian Chronicles. (1998). Moscow: Languages of Russian culture, Vol. 2: Hypatian Chronicle. 648. [In Old Slavic].

Complete Collection of Russian Chronicles. (2000). Moscow: Languages of Russian culture, Vol. 9: Chronicle called the Patriarch or Nikon Chronicle. 288. [In Old Slavic].

Franklin, S. (1992). About “Philosophers” and “Philosophy” in Kievan Rus’ in *Byzantinoslavica*. 1992. No 53, 74–86. [In Russian].

Golubinsky, E. (1901). *A History of the Russian Church*. Vol. 1. The first Period, Kievan or pre-Mongolian. First half of the volume / Ed. 2nd, rev. and add. Moscow, XXIV, 968. [In Russian].

Granstrem, Ye. E. (1970). Why Metropolitan Kliment Smolitich was called a “Philosopher” In: *Proceedings of the Department of Old Russian Literature*. Vol. 25, 20–28. [In Russian].

Gromov, M. N. (1997). *The Structure and Typology of Russian Medieval Philosophy*. Moscow: Institute of Philosophy RAS, 289 p. [In Russian].

Horskyi, V. S. (2006). *Near the Sources: Essays on the History of Philosophical Culture of Ukraine*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, 262 p. [In Ukrainian].

Kapriev, G. (2011). Byzantine Philosophy: Concept, Axiomatics, Reception in *Archives for the Middle Ages Philosophy and Culture*, 2011. № XVII. 7–31. [In Bulgarian].

Kapriev, G. (2016). Philosophy in Byzantium and Byzantine philosophy (translation by I. Bey) in *Proceedings of Kiev Theological Academy*. No. 24, 161–169. [In Russian].

Loparev, H. (1892). The Epistle from Metropolitan Clement to the Smolensk Presbyter Foma: Unpublished Monument of Literature of the 12th Century in *Monuments of ancient writing*. No. 90, 13–31. [In Russian].

Lozova, T. (210). The Creativity of Kliment Smolyatych as a Paradigm of Philosophy in the Spiritual Culture of Ancient Rus’ in *Philosophical horizons*. No. 23, 46–58. [In Ukrainian].

Nikolsky, N. (1892). *About the Literary Works of Metropolitan Kliment Smolyatich, Writer of the XII Century*. St. Petersburg: Type. Imp. AS, 244. [In Russian].

Ponyrko, N. V. (1992). *Epistolary Heritage of Ancient Rus, 11–13 Centuries: Res.*, trans. St. Petersburg: The Science. St. Petersburg Department, 215. [In Russian].

Rus' 11–13th Centuries (1968) in History of Philosophy in the USSR: In 5 vols. Vol. 1. Moscow: Science, 81–106. [In Russian].

Temchin, S. Yu. (2015). Vilnius list of the Epistle of the Kiev Metropolitan Klement Smolyatich to the Smolensk presbyter Foma with interpretations of Monk Athanasius in *Rocznik Teologiczny*. Warszawa, Vol. 57. No. 1, 93–115. [In Russian].

The Epistle was Written [about] Klim by the Metropolitan of Russia to Foma the proprietor of Smolensk, interpreted by Adam Mnikh (National Library of Russia (NLR), f. 536 (Society of Lovers of Ancient Writing), no. F.91, fol. 186 t. – 194. [In Old Slavic].

The Epistle, was written by Klement, Metropolitan of Rus', to Foma, the presbyter, interpreted by Athanasius the Monk (NLR, f. 351 (Kir.-Bel.), No. 134/1211, fol. 214 t. – 231. [In Old Slavic].

The Epistle, written by Klement, Metropolitan of Rus, to Foma, the presbyter, interpreted by Athanasius the monk (1992) in *Epistolary heritage of Ancient Russia, 11-13 Centuries* (Ponyrko, N. V.). St. Petersburg: The Science. St. Petersburg Department, 1992. 124–137. [In Old Slavic].

Tikhomirov, M. N. (1968) *Philosophy in Ancient Rus' // Russian Culture* (11-17 Century). Moscow: Science, 90–172. [In Russian].

Vershynin, K. (2017). The Epistle of Clement Smolyatich and Explanatory Collections in *Textology and Historical-Literary Process*. Moscow: Lider, 16–27. [In Russian].

Oleksandr Kyrychok

Doctor of Philosophical Sciences, Senior Researcher, H. Scovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine; Kyiv, Ukraine; e-mail: kyrychok73@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5582-8660>

What was Called as Philosophy in the “Epistle” by Klyment Smoliatych. Essay 1: Textology and Scientific Approaches

Abstract

The author refers to the study of the “Epistle” by Klyment Smoliatych one of the most discussed, debated and controversial texts related to the history of

philosophy of Ukraine in the article. Purpose of the article is to find out what “philosophy” is in this work. Scientists have always considered the answer to this issue as a key point in assessing the degree of knowledge of the intellectuals of the Kyivan Rus’ with the philosophical knowledge of that time. So-called “discussion on philosophy” between Klyment and the Smolensk presbyter Foma is considered as the leading text plot, which will allow to finding the answer, and is reflected on pages of the “Epistle”. One of the tasks set by the author was to generalize the tradition of research on this issue starting from 1892 to the moment of opening and introduction of the text of the “Epistle” into scientific circulation. The result of the work was the conclusion that in all these studies, in particular those that were looking for an answer to the issue of understanding philosophy, reflected in the text. There is no unity. However, several alternative approaches have been clearly identified and several theses have arisen are being discussed. The leading interpretations of ideas on philosophy, allegedly contained in the “Epistle” by Klyment Smoliatych, are versions that (1) philosophy was understood as a synonym for the words “education” and “accomplishment”, and the term “philosopher” meant a person who had reached a high level of learning in Greek, classical literature and philosophy, probably at the University of Constantinople (Magnavr High School), and also that philosophy could be understood as (2) pagan wisdom, as (3) Christian, or so-called “inner” wisdom, as (4) theologism, as (5) an allegorical method of interpreting Holy Scripture (6) finding meaning in the nature of things, or (6) the so-called “pluralistic” understanding was also presented on pages of the “Epistle”. The author expresses the opinion that most likely, the “Epistle” does not contain any clear ideas on what philosophy is, and its image is rather blurred, amorphous than pluralistic, that does not clearly differentiate philosophical and non-philosophical knowledge. However, such views cannot in any way be regarded as the specificity of the Kyivan Rus’ understanding of philosophy, since they are not inherent exclusively in the Rus’ in the 12th century. This image of philosophy is quite typical for the Byzantine culture of that time, under the influence of which are both the author of the “Message”, Klyment Smoliatych and his opponent, presbyter Foma.

Keywords: *“Epistle” by Klyment Smoliatych, philosophy in the Kyivan Rus’, philosophy of Byzantium, understanding of philosophy, Ancient philosophy, Christian philosophy, education, wisdom, allegorical method.*